Székely László

MODERNIZÁCIÓS VÁLSÁG ÉS NACIONALIZMUS

Identitáskérdés a mai „Jugoszláviában": Antagonizmus és a közösség szervezése

1992-t írunk. Jugoszlávia már nem létezik, de itt vannak helyette a háború borzalmai.

A volt Jugoszlávia népei etnikai Babilonban éltek; az újonnan alakult önálló köztársaságok – Szlovénia kivételével – etnikailag végtelenül összetettek, és nemzetiségi sokszínűségük folytán kimondhatatlanul bonyolult az irányításuk (kormányzásuk). A volt Jugoszláviában élő legnagyobb számú nemzeti kisebbségnek, az albánságnak a java része (1991-ben kb. 2 millió) Szerbia déli tartományában él, és határozottan követeli elszakadását Szerbiától s attól az országtól, amely a volt Jugoszláviából megmaradt. Számbelileg második helyen a magyar kisebbség áll (426 000), amely főleg a Vajdaságban (a Szerbia északi tartományában) összpontosul, s a lakosság 18,9%-át teszi ki. Rajtuk kívül mintegy 200 000 cigány és még húsz, százezernél nem nagyobb létszámú egyéb nemzetiség él az egykori Jugoszláviában. A volt föderatív egységek közül Szlovénia az egyetlen, amelynek lakossága főleg az államalkotó nemzet tagjaiból áll (az 1 891 000 lakos 90%-a szlovén). Szerbiában a szerbek a lakosság 66%-át alkotják (9 313 000), de élnek szerbek Bosznia–Hercegovinában (32%) és Horvátországban is (14,2%). A horvátoknak a maguk országában 75% (4 600 000) a lakossági részaránya, a 4 124 000 összlakosságú Bosznia–Hercegovinában pedig 18,4%. Itt létszámban a muzulmán nemzetiségűek (muzulmán vallásra tért szlávok utódai) vezetnek 39,5%-kal. A montenegróiak a Crna Gora-i Köztársaság lakosainak 68,5%-át teszik ki, itt a legnépesebb kisebbség a muzulmán (12,5%). A majd kétmillió lakosú Macedóniában 67% a macedón, 30% az albán.

Jugoszlávia lakosságának csupán 5%-a vallotta magát jugoszlávnak, s ebből az átlagnál magasabb arányban Vajdaságban, Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában, 2%-nál kevesebb Szlovéniában, Macedóniában és Kosovo tartományban. A vegyes házasságok aránya 1982–87-es időszakban 13,4% volt, s a köztársaságok közötti megoszlása megfelelt a jugoszlávokénak (Petrović: 1987 és 1990). Szlovénia, Horvátország és a

I. táblázat

Az egy főre eső nettó jövedelem és az 1000 lakosra jutó foglalkoztatottak száma

	Nettó jövedelem (dinárban)	Index	Foglalkoztatottak száma (1000 főre)
Jugoszláv SZSZK	22,810	100,0	426
Szlovénia	27,762	121,7	665
Horvátország	24,702	108,3	500
Vajdaság	23,366	102,4	443
Szűkebb Szerbia	21,543	94,4	409
Hercegovina	21,153	92,7	346
Montenegro	18,368	80,5	391
Macedónia	17,982	78,8	388
Kosovo	17,853	78,3	222

Forrás: Berković, 1986: 150.

2. táblázat

Fejlődési index

	JSZSZK	Szlovénia	Horvátország	Vajdaság	Szűkebb Szerbia	B–H***	Montenegró	Macedónia	Kosovo
Átlag-befektetés	3200	5358	3604	3962	2983	2640	3942	2719	1829
Index	100,0	167.4	112.6	95.7	93.2	8.5	123.4	85.0	57.2
1952	928	1625	813	272	903	1348	1372	757	299
Index	100.0	175.1	87.6	29.3	97.3	145.3	147.8	81.6	32.2
1983	4074	6258	5085	4582	306	3532	4850	2675	2166
Index	100.0	153.6	124.8	112.5	91.0	86.7	119.0	65.7	53.2
vasutak 1983	**3.7	5.2	4.8	6.9	3.5	1.9	1.6	2.7	3.1
utak 1983	**1.9	42.3	33.2	21.2	25.7	17.4	15.2	16.1	15.9
Háztartások	750	972	804	1314	724	581	723	666	301
Index	100.0	129.6	107.2	112.4	96.5	77.5	96.4	88.8	40.1
Villanygazdaság	***2666	4797	2499	1314	2549	2305	4807	2426	1156

* Az egy főre eső átlagbefektetés 1952–1983 között 1972-es állandó árakban
** 1000 km²-re eső vasútvonal km-ben
** 1000 km-re eső modern úthálózat km-ben
*** kW/h
**** Bosznia-Hercegovina
Forrás: Berković, 1986: 149

3. táblázat

A jugoszláv lakosság nemzetiségi megoszlása 1981-ben		
Jugoszlávia	22 427 000	100.0 (%)
Szerb	8 140 507	36,3
Horvát	4 280 507	19,8
Muzulmán	1 990 890	8,9
Szlovén	1 753 571	7,8
Macedón	1 341 598	6,0
Montenegrói	579 043	-2,6
Jugoszláv	1 219 024	5,4
Albán	1 730 838	7,7
Magyar	426 827	1,9
Bolgár	36 189	0,2
Cseh	19 624	0,1
Olasz	15 132	0,0
Német	8 712	0,0
Cigány	168 197	0,7
Román	54 955	0,2
Ruszin	23 286	0,1
Szlovák	80 334	0,4
Török	101 291	0,5
Vlach	32 071	0,1
Nem nyilatkozott	46 701	0,2
Régiót jelölt	25 730	0,1
Egyéb	32 397	0,1
Ismeretlen	153 545	0,7

Forrás: Petrović, 1987: 30–31

4. táblázat

A társadalmi termék és a foglalkoztatottság alakulása az 1978–1989. évi időszakban

Év	Társadalmi termék * (milliókban)	Foglalkoztatottság (ezrekben)	Munkanélküliség (ezrekben)	Termelékenység	Egy főre eső társ. termék
1978	347 799	5384	735	68 479	15 832
1979	372 317	5615	762	70 315	16 801
1980	380 864	5798	785	69 802	17 076
1981	386 371	5966	809	68 704	17 230
1982	388 174	6104	862	65 420	17 141
1983	384 265	6222	910	63 303	16 804
1984	391 836	6355	975	65 208	17 064
1985	397 742	6516	1040	64 539	17 027
1986	407 748	6716	1087	64 440	17 525
1987	403 124	6866	1081	62 782	17 933
1988	396 627	6884	1132	67 087	16 835
1989	398 555	6876	1201	65 620	16 824
Mutatószám 1987=100					
1978	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1979	107.0	104.3	103.7	102.7	106.1
1980	109.5	107.7	106.8	101.9	107.9
1981	111.1	110.8	110.1	100.3	108.8
1982	111.6	113.4	117.3	95.5	108.3
1983	110.5	115.6	123.8	92.4	106.1
1984	112.7	118.0	132.7	95.2	107.8
1985	113.2	121.0	141.5	94.2	107.5
1986	117.2	124.7	147.9	94.1	110.7
1987	115.9	127.5	147.1	91.7	113.3
1988	114.0	127.9	154.0	90.7	106.3
1989	114.4	127.7	163.4	95.8	106.3

* 1972-es állandó árakban

Forrás: Jugoszláv Statisztikai Évkönyv

Vajdaság számított fejlett régiónak, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Macedónia a fejletlenek közé tartozott, míg Szerbia középen foglalt helyet. Azonban a volt föderatív egységeken belül is óriásiak a regionális különbségek.

A volt jugoszláv föderatív egységek fejlettségi fokát a foglalkoztatottak nettó személyi jövedelmével és az ezer lakosra jutó foglalkoztatottak számarányával fejezhetjük ki legjobban (1. táblázat), valamint a fejlődési indexszel.

Jogállását tekintve Jugoszlávia az 1946–1991-es időszakban föderáció volt. Jóllehet a kommunisták hatalomra jutásuk után a szövetségi alkotmányt teljes egészében háromszor is megváltoztatták (1946, 1963 és 1974), és állandóan függelékekkel egészítették ki, az amerikai típusú föderáció sohasem vált működőképessé ebben az etnikai Babilonban.

Az ilyen etnika, vallási, kulturális és regionális különbségek, amelyekhez hasonlók egyedül a volt Szovjetunióban álltak fenn, fényt vetnek Jugoszlávia 1978–1991 közötti gazdasági és anyagi hanyatlására.

Modernizációs válság és a nacionalizmus megjelenése

A modernizációs folyamatok második, kvalitatív fázisával szembesülve, a jugoszláv politikai elit két gazdasági reformot vezetett be: 1961-ben, majd 1965-ben. Céljainkhoz elegendő megjegyeznünk, hogy a 80-as évek jugoszláv válsága már az 1965 előtti időszakban megmutatkozott gazdaságszerkezeti problémaként (modernizációs válság), miután az ország elérte azt a fejlődési fokot, melyen Franciaország állt 1938-ban (Horvat, 1969: 93–94). Gazdasági téren a modernizációs válság a jugoszláv gazdaság átszervezésében jutott kifejezésre, politikai téren pedig a társadalmi erőviszonyok teljes átrendezésében. A lappangó válság a köztársasági vezetőségek közötti ellentétben nyilvánult meg a beruházások színhelyét illetően, s ez indította el a második gazdasági reformot 1965-ben. Mivel a reform nem érintette a társadalmi hatalom középpontját, azaz a politika szféráját, és mivel így nem volt képes előrelendíteni és végigvezetni a modernizációs folyamatot, amelynek végső fázisa az ipari, majd a posztindusztriális társadalom lett volna, a válság 1965-től mindinkább elmélyült. A föderatív egységek (köztársaságok) közötti etnikai ellentétként kirobbanó krízis – miután az önigazgatás (a jugoszláv kommunizmus hivatalos ideológiája) elvesztette a képviseleti demokráciára jellemző sajátságát, s emiatt képtelen volt továbbra is betölteni ideológiai integráló szerepkörét – mindinkább a dezintegráló nacionalizmus képében jelent meg az etnikai–köztársasági vonalon szerveződött kommunista szövetség (JKSZ) köztársasági–nemzeti vezetőségeinek égisze alatt. Az önigazgatás és a szocialista/kommunista ideológia integráló szerepe fokozatosan elhalt, elfojtották a mindinkább feltörő nacionalizmusok, továbbá a Tito karizmatikus alakja köré fonódott kultusz és a partizánmitológia, mint olyan

értékek, melyeknek az összes jugoszláv és általános emberi értékek helyébe kellett volna lépniük.

Meggyőződésem, hogy a nacionalizmus elsődleges és teljesen legitim szerepe a sajátos kulturális identitás védelme és megőrzése. Európának ebben a térségében azonban a kulturális identitástudat vallási és nemzeti identitás formáját öltötte magára. Az újkor előtti társadalomban a nemzeti identitás szerves része volt az egyéni/személyi identitásnak, és szinte nélkülözhetetlen eleme a sajátos kulturális identitás kifejezésre juttatásának. A felvilágosodás korában alakult ki az az illúzió, hogy a modern ipari és posztindusztriális társadalom – többrétegűségével, mozgékonyságával, intézményeinek hálózatával, szerepkörével és személytelen, racionális piaci viszonyaival – a kulturális identitást az élet peremére szorítja. Ennek éppen az ellenkezője következett be: a modern társadalom indítja meg azt a folyamatot, melyben a kulturális identitás meghatározó szerepet tölt be a nemzeti identitástudat kifejlődésében. Mindazok a frusztrációk, melyek a modern társadalom velejárói, termékeny individuális-pszichikai talajt nyújtottak a nacionalizmusnak. Amint Arnold Kuenzli hangsúlyozta: Minden nacionalizmus elsődleges funkciója az, hogy megalkosson és megkülönböztethetővé tegyen egy WE-csoportot egy másik, idegen csoporttól, majd ennek az így már definiált WE-csoportnak mgformálja az identitását és autentitását. Általános tapasztalatok támasztják alá Jung állításának igazát, mely szerint az emberek hajlamosak egy idegent lényegében értéktelennek tartani és tudat alatt rávetíteni a maguk másik énjét, sőt saját alsóbbrendűségüket, bűntudatukat vagy frusztrációjukat is. Ebből fakad a nacionalizmus lényege: olyan eszmény, amely mindig rendelkezésükre áll azoknak, akik krónikusan az individuális-kulturális identitás hiányában szenvednek. „A nacionalizmus a leghatásosabb orvosság, amely enyhít azokon az emberi fájdalmakon, melyeket többek között maga az emberi tökéletlenség és a bűntudat vált ki. Ha az idegent gonoszként tüntetem föl, magamat a saját szememben sokkal kevésbé ellenszenvesnek, szinte szenthez hasonlónak látom. Par exellence orvosság ez az önelidegenülés ellen. Minél idegenebb számomra a másik ember, annál közelebb vagyok én önmagamhoz" (Kuenzli, 1968). E WE-(ön)tudatra támaszkodva a modern ipari társadalomban a közösségi élet frusztrációi nemzeti frusztrációkká, az autoritárius viszonyok pedig nacionális nemzeti homogenizálódássá alakulnak át. A nemzet túlnyomórészt politikai kategóriává és a politikai manipulációk kitűnő közegévé válik. Ily módon, mint ahogy a jugoszláv történelem utolsó három évtizede kétségkívül bizonyítja, a nacionalizmus lett a végzetünk. Jugoszlávia egy olyan rendszer felé fordult, amely természeténél fogva magában hordta a dezintegrálódást: a társadalmi tényezők állandóan újrtermelték az állam és a politikai közösség bomlasztására irányuló erőket. Egy olyan társadalomban demokratizálódás nélkül végrehajtott decentralizáció, melyben a döntő politikai tényező az egyetlen monopol helyzetű párt elitje, állandóan szította a modernizáció immanens válságát, s ebből joggal vonhatjuk le a

következtetést: a nacionalizmus ördöge kísérti Jugoszláviát. A válság elmélyülésével mindjobban felültötte a fejét a nacionalizmus, mivel az 1960-as évektől kezdve Jugoszláviában nemcsak hogy rendszerbeli gyökere van, *hanem magának a rendszernek a szülötte*. A jelzett évtized végére a rendszer és szülötte, az oligarchikus uralom megváltoztatta eredeti legitimitási alapelvét: a jugoszlávságot felváltotta a nacionalizmus, az egyenlőséget pedig a nemzeti gazdaságok.

Az 1965-ös gazdasági és társadalmi reform elindításakor a demokratizálódás helyébe decentralizáció lépett, és ez – tekintettel Jugoszlávia többnemzetiségű jellegére – társadalmi és politikai pluralizmus helyett óhatatlanul nacionalista pluralizmushoz vezetett. A liberálkapitalista modellen alapuló piacgazdaság végérvényesen lerombolta az egyenlőséget. Másfelől, eltolódott a hatalom súlypontja: először a szövetségi központból a köztársaságok központjaiba, majd az 1974-es alkotmány, de főleg 1980 után a községekbe tevődött át, ahol a regionális politikai elit legitimitása az egyéni érvényesülésre való törekvésből, partiularizmusból, nem pedig jugoszlávságból fakadt. Ilyen körülmények között a partikularizmus (nacionalizmus) formálisan egy adott nemzet érdekeinek képviselője volt, de ereje nem a politikai pluralizmus és demokrácia mechanizmusában nyert legitimitást, hanem egyes közösségek érdekeinek védelmezőjeként, így óhatatlanul az ideológiai manipuláció nélkülözhetetlen eszközévé vált. Nem véletlen tehát, hogy a politikai vezetőség 1968-ban, válaszul az egyetemista mozgalomra és követeléseire, felnyitotta a nacionalizmus Pandora-szelencéjét.

Az egyetemisták társadalmi igazságtételt követeltek, és világosan kifejezésre jutatták pro-jugoszláv és pro-komunista, valamint antinacionalista és fogyasztóitársadalom-ellenes ideológiai beállítottságukat. Tulajdonképpen a JKSZ alapszabályában foglalt elveknek (a jugoszlávizmusnak és az egyenlőségnek) az érvényesítését szorgalmazták, indítványaik tehát nagyrészt magukból a pártdokumentumokból eredtek. A jugoszlávságról és a társadalmi igazságról vallott nézeteik az egyszerű párttagok meggyőződését tükrözték. A tüntetések azért robbantak ki, mert a diákifjúság úgy látta, hogy a társadalmi folyamatok azért vettek rossz irányt, mert a gyárakban nem valósítják meg a JKSZ különben teljesen helyénvaló programját. Erre a jelenségre úgy tekintettek, mint a gyakorlatnak az ideológiailag megfelelő értékrendszertől és a szocialista önigazgatás deklarált programjától való eltérésére. A kettős kihívás válságos pillanataiban a vezető politikai körök a nacionalizmust és antiegalitarizmust vetették be az egyetemisták mozgalma, valamint a nekik nyújtott esetleges társadalmi támogatás elleni küzdelembe. Veljko Rus szlovén szociológus szerint az egyetemista mozgalom, szupranacionális jellege folytán, azzal az eséllyel kecsegtetett, hogy újrafogalmazzák Jugoszlávia céljait, jellegét és szerepét. Ennek kudarca egybeesett a nacionalista áramlatok erősödésével és azzal, hogy a hatalmon levő elit határozottan elutasította előző szocialista (kommunista) legitimitását. „Hogy a hang-

súly az áru/javak igazságosabb elosztására helyeződött (általában erre korlátozódtak a nemzetek közötti viszonyok), az annak a következménye, hogy elvesztettük a jövő társadalmába vetett hitünket" (Rus, 1971: 762:763).

Nem kell hát csodálkoznunk azon, hogy a horvát nacionalizmus jövendő ideológusai ott nyüzsögnek a kommunista pártnak az egyetemista mozgalom elfojtására alakult főhadiszállásán, a Zágrábi Egyetemen, miközben a párt aktivistái nyíltan hangoztatják, hogy „csetnikek kerültek uralomra Belgrádban", sem Svetozar Stojanović megállapításán, hogy a JKSZ azon tagjaira hárul a felelősség a Jugoszláviában elharapozó nacionalizmusért, akik a 68-as diáklázadás elfojtásán buzgólkodnak (Stojanović, 1972: 397).

A nacionalizmus Pandora-szelencéjének felnyitásával elindított folyamat – új alapok keresése a JKSZ egyeduralma, illetve a hatalomgyakorló elit számára, továbbá az egyenlőség és a jugoszlávság eszméjének a feladása – az 1974-es alkotmányban kulminált. A politikai egyeduralmi rendszer megőrzése és egy zárt, statikus társadalom kialakítása volt a vezérelv, amelyet később minden nemzetre és köztársaságra vonatkozólag érvényesítettek, egyedül a horvát nacionalizmusnak tettek némi engedményt (Ramet, 1984. XV. 139). Így az alkotmánnyal a nemzeti kérdés újra felszínre került a jugoszláv politikában, hogy hamarosan központi kérdéssé lépjen elő. Ez a politikai dokumentum és a jugoszláv népekkel való hármas manipulálás nyomán kialakult társadalmi-politikai viszonyok az egyeduralom szolgálatában álltak. Ezt támasztják alá a *Praxis* 1972. évi kettős számában megjelent helyzetelemző tanulmányok, melyek szerint a manipulációk akkor kezdődtek, amikor a jugoszláv társadalom és állam válsága már meglehetősen előrehaladott állapotban volt. Ahelyett, hogy megoldották volna az inadekvát társadalmi és politikai rendszer krízisét, a szokásos manipulációkkal még egy teljes évtizeden keresztül táplálták, s így az 1980-as években a rendszer totális válságává duzzadt, élén a nacionalizmussal, mint az eredeti három manipulatív eszköz közül az egyedüli túlélővel.

Politikai szabadság helyett nemzeti szabadság

Az 1974-es alkotmány megalkotásához vezető folyamatot, magát az alaptörvényt, valamint társadalmi újratermelés ráépülő rendszerét három döntő fontosságú manipulációs mechanizmus hozta létre azzal a céllal, hogy legitimmé tegye a politikai egyeduralmat. A három manipulációs elv a következő:

1) rendszerbeli eltérés a reálszocialista országoktól, vagyis a kelet-európai etatista szocializmustól;

2) a jugoszláv társadalom antagonizmust kizáró jellege, valamint az a természetéből fakadó sajátosság, hogy állandóan törekszik az életszínvonal emelésére és az összlakosság életminőségének javítására;

3) az a szemlélet, hogy a politikai szabadság lényege a nemzeti függetlenség, a politikai pluralizmus magva a területileg szerveződött nemzeti pluralizmus, politikai szóhasználattal élve, a személyi identitásnak a nemzeti identitásban való kifejeződése.

A jugoszláv kommunisták legitimitását kifelé, különösképpen kelet-európai viszonylatban, az önigazgatási elvek pozitív sajátosságai határozzák meg: nemzeti függetlenség, politikai szabadság, gazdasági és politikai demokrácia. Ezúttal a „valódi, létező önigazgatást" elemezzük, és ki fog tűnni, hogy ez a gyakorlatban nem volt más, mint a reálszocializmus konkrét jugoszláv változata. A politikailag irányított gazdaság balsikerei folytán ugyanis még az oly sokszor büszkén emlegetett kedvező jugoszláv életszínvonal és -minőség is semmivé vált. „Minden évben jobban élünk, a kirakatok tele áruval, mindenki külföldön nyaral" – ilyen és hasonló frázisokkal igyekeztek világgá kürtölni az életszínvonal folytonos emelkedését, ami azonban távolról sem felelt meg az igazságnak. A politikailag irányított gazdaság képtelen volt bekapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba, egy társadalom modernizálódása ugyanis elképzelhetetlen pártállam keretében. Következésképp Jugoszláviában a társadalom minden alrendszere zsákutcába jutott és leállt, és nemcsak a reálszocializmussal szembeni előnyök szűntek meg, hanem a második manipulációs eszköz (a *minden* társadalmi réteg életszínvonalának emelését hirdető elv) is.

A gazdasági illúziók keltése mellett, a második manipulációs eszköz kezelői belefogtak az ellenségkép gyártásába, és meghirdették a jugoszláv társadalom antagonizmus nélküli osztályszerkezetének tézisét, mely szerint a társadalom dolgozókból áll, osztályok és rétegek nélkül. A politikai hatalom metafizikai entitásnak kiáltotta ki önmagát, és ellenségesnek minősített az egyenlőségre épülő rendszer autonomilására irányuló minden kísérletet csakúgy, mint a hátrányaira vagy nyilvánvaló baklövéseire való bármiféle utalást, mint amilyen például a belső energiatartalékok kihasználása helyett az olajopció vásárlása volt az olajválság kellős közepén. Jól ismert tény, hogy az ellenséggyártás mint a politikai hatásgyakorlás eszköze belső szükséglete minden önkényuralmi és totalitárius rendszerek. Az 1970-es évek folyamán ez a legintenzívebben az élet minőségéről kialakított hamis kép terjesztésében, az ellenségképgyártásban és a regionális-nacionális hatalomgyakorlásban nyilvánult meg.

Az antagonizmusoktól és a konfliktusoktól mentes társadalomról alkotott sztálinista eszmény, amely az 1974-es alkotmányban a „dolgozók és polgárok", valamint a „társult munka" szintagmákban tűnik fel újra, úgyszintén hozzájárult a nacionalizmus felerősödéséhez az 1980-as években. Mint ahogy minden nacionalista ideológia elsimítja az osztály- és rétegkülönbségeket, és a személyes identitást a nemzeti identitásba próbálja beleolvasztani, úgy a „társult munka" és a „dolgozók" kategóri-

ákkal is a rétegkülönbségeket igyekeztek kiküszöbölni a jugoszláv társadalom egészében. E szintezési folyamat lényege a következő: mindkét vonatkozásban törvényellenesnek minősül mind az egyéni érdek, mind az egyénnek az a joga, hogy érdekeit kifejezésre juttassa, nemkülönben az egyéni jogoknak pluraliszitikus képviselete.

Az 1974-es alkotmány egybekapcsolta a második és harmadik manipulatív eszközt, és megalapozta a kollektív érdekek pluralizmusát egy atomizált társadalomban, a politikai hatalomra bízva az elvont általános érdekek képviseletét. Először a társadalmi szektor foglalkoztatottjai lettek egységesen úgynevezett társult munkabeli dolgozókká, majd a közigazgatási-politikai közösségekben (helyi közösségek, községek, régiók, területek, köztársaságok) szabályzatilag egyenlítették ki az összes nemzet (nemzetiség) és lakosság tagjait. Az az alkotmányos rendszer, amely nem garantálja az egyén politikai jogait, és manipulációk segítségével sikeresen megakadályozza az osztályokra és rétegekre való tagozódást, elkerülhetetlenül ide jut. Mi több, a társultmunka-alapszervezetek létrehozása szélsőséges atomizálódást idézett elő, melyben ezek az egységek egymás farkasaivá váltak egy politikailag mereven ellenőrzött, dekrétummal irányított gazdaságban. A kis egységek közötti ilyen viszony mélyen áthatotta a társult munkát, élén a politikai hatalommal, mint a részérdekek összehangolójával, amely különféle kényszerítő eszközökkel megakadályozta a társult termelők egymás közötti kapcsolatait. A társadalmi-politikai szervezetek szerepe az volt, hogy megtorpedózzák a társult termelők öntudatra ébredését, nehogy ezek rádöbbenjenek, hogy egy hivatásos uralkodó rétegnek és intézményeinek hálójában vergődnek. Az alkotmányos rendszer hatálytalanította a népek szuverenitásának elvét, és közigazgatási területi egységeket mint politikai szubjektumokat hozott létre, a köztársaságoknak államisági függetlenséget, a nemzeteknek politikai legitimitást biztosított, a politikai szubjektivitást nemzetközi dimenziókra szűkítette le, és az állampolgárt (ős)lakosra redukálta (Mirić, 20; Puhovski, 1986: 1164–1165). Törvénytelen volt tehát szociáldemokratának, liberálisnak, konzervatívnak vagy monarchistának lenni, ugyanígy a parasztság vagy munkásosztály (kékköpenyesek érdekei mellett kiállni). Ezzel szemben politikailag legálissá és legitimmé vált szerbnek, horvátnak, montenegróinak, szlovénnek, magyarnak, muzulmánnak, zsidónak stb. lenni, vagy pedig pl. a szerb köztársasági Belgrád város Savski Venac nevű községéhez tartozó Njegoš helyi közösségnek az érdekeit képviselni. Az egyenlő és közvetlen választójog eltörlése a parlament egyik házának megszűnését jelentette, éspedig azét, amelynek képviselőit az összes jugoszláv állampolgár szavazatai alapján választották. Ez egy népnek, mint politikai kategóriának, esetünkben a jugoszláv népnek, a megszűnését jelentette, valamint a jugoszláv társadalomba való integrálódás jogi alapjainak eltörlését. Azóta a világ tanúja lett az évszázad egyetlen szándékos újrafeudalizálásának egy európai országban. A magukat jugoszlávoknak vallók helyzetét az 1974-es alkotmány rendelkezései szerint legjobban a

következő politikai anakronizmus illusztrálja: a jugoszlávok idegenekké váltak saját államukban, mivel a jugoszláv társadalomnak és a jugoszláv népnek mint fogalomnak megszűnt a politikai jelentéstartalma.

5. táblázat

A munkaszervezetek és az összetett társultmunka-szervezetek interregionális kapcsolatai

Év	Munkaszervezetek száma	Munkaszervezetbeli alapszervezetek száma	
1976	2 892	15 302	3,0
1978	3 615	17 756	2,3
1980	4 285	20 674	2,0
1982	4 520	21 932	2,1
1984	4 377	21 234	2,3

Összetett munkaszervezetek

Év	Összetett munkaszervezetek száma	Alapszervezetek száma	
1976	123	887	0,2
1978	237	1 739	1,7
1980	364	2 807	1,7
1982	415	3 374	2,5
1984	419	3 607	2,8

Forrás: Bićanić, 1988: 125

Ennek következtében a politikailag irányított gazdaság elkerülhetetlenül a köztársasági gazdaságok megszületéséhez vezetett. Az új alkotmányos rendszeren alapuló „megbeszélt gazdaság" megszüntette a piacot, és a társult munkának, vagyis mindenkinek biztosította azt a jogot, hogy másokkal fizettesse meg saját termelési költségeit, tekintet nélkül az ésszerű piacgazdaságra. Ez két alapvető rendszerbeli viszonyt vont magával, éspedig:

1.) Nyolc nemzeti gazdaság szerveződött meg, tekintet nélkül a termelési költségek nagy mérvű növekedésére, ami gazdasági szempontból és a nemzetközi piacon teljesen elfogadhatatlan. A gazdasági szempontoknak ellentmondó kiadásokat közvetlenül a külföldi hitelekből fedezték. Hosszú távon ez gazdasági összeomlásba torkollt. Azonban ezek a gazdaságilag indokolatlan magas kiadások politikailag kedvezőek voltak: a

társadalmi-politikai közösségek erősen kezükben tartották az ellenőrzés és döntés jogát, a külföldi hitelek elosztását, vagyis az egész finanszírozási rendszert, valamint a gazdaságilag eredménytelen munkaszervezetek sorsát, éspedig anélkül, hogy döntéseikért bárkinek felelősséggel tartoztak volna (Korosić, 1988: 121; 227).

2.) Így megteremtődött a politikusok társadalmi és politikai hatalmának anyagi alapja, valamint a patronázspolitika egész rendszere. Másfelől a piac megszüntetése kikövezte az utat a köztársasági gazdaságok előtt, amelyek anyagi hátteréül szolgáltak az újszülött nacionalizmusoknak, regionalizmusnak és a politikai oligarchiáknak. Tekintettel a köztársaságok – immár független államok – történelmi jellegére, a köztársasági gazdaságok automatikusan nemzeti gazdaságokká váltak. Ennek következményeképpen a jugoszláv nemzetgazdaság, a jugoszláv munkapiac, valamint az egységes alaptőke – gyakorlatilag megszűnt létezni.

6. táblázat

Munkásonkénti jövedelem (1970)	
Jugoszlávia	100
Montenegró	86
Macedónia	82
Kosovo	79
Bosznia-Hercegovina	90
Szerbia	95
Vajdaság	95
Horvátország	107
Szlovénia	121

Forrás: Tomić, 1988

Hangsúlyozni kell, hogy a fentiek nem csupán egyszerű regionális különbségek, mint amilyenek Észak- és Dél-Olaszország között mutathatók ki, ahol a szicíliaiak és a lombardok egyaránt olasz beállítottságúak. Jugoszlávia esetében minden régió lakosai más-más nemzetiségűek, és ennek kellett volna a társadalmi integráció objektív alapjául szolgálnia. De nem következett be az összjugoszláv társadalmi integrálódás – helyette egy adott föderatív egység sajátságos köztársasági nemzeti társadalma jött létre a jugoszláv integráció kárára. A nacionalizmus termékeny talaja mint ideológia és értékrendszer fokozatosan alakult ki.

Az ilyen jellegű nacionalizmus nemcsak hogy a politikai hatalom törvényesített alapja, hanem mint egyfajta destruktív köztársaságiaskodás és nacionalizmus, a jugoszláv társadalomban való integrálódás hiányának a következménye, és csupán sajátos etnikai államokba való tömörülést

tesz lehetővé. A lényeg az, hogy a társadalmi berendezésnek ez a változata magával vonta a jugoszláv társadalom szétesését, semmi eshetőséget sem hagyva a szövetségi szintű integrálódásra sem az állam, sem a társadalom tekintetében. A folyamat a kommunista pártállam bukásával ért véget 1990-ben. A kommunista politikai mintára kialakított sajátos, regionális-köztársasági-nemzeti integrálódásnak az önigazgatási ideológia révén univerzálissá kellett volna válnia a párt védnöksége alatt – megfosztva a rendszert bármilyen általános jugoszláv vagy osztályérdektől. Azonban már az 1960-as években „a nacionalizmus hordozói nem a burzsoá elemek maradványai, hanem maguk a kommunisták, akik egykor éppen a nacionalizmus elleni harcban alapozták meg a hatalmukat" (Vuchinich, 1969: 282). Az 50-es évek elején gyakoriak voltak a nacionalizmus elleni hadjáratok a párton belül, mint pl. 1953-ban, amikor az önigazgatással bevezetett decentralizáció a regionalizmus és nacionalizmus malmára hajtotta a vizet (Shoup, 1978: 186).

Mivel a JKP/JKSZ sohasem úgy kezdte a nemzeti kérdések megoldását, mint végső célkitűzést, hanem csupán mint saját stratégiai céljaiul szolgáló eszközt a hatalom megszerzésében és megőrzésében, természetszerűleg következett be a párt stratégiájában eltolódás, valamint a politikai voluntarizmus. Ezek a jelenségek beleépültek az 1974-es alkotmányba. Nevezetesen, az alkotmány az általános jugoszláv érdekek érvényesítésére hatalmazza fel a JKSZ-t, ennek vezetősége mégis minden nacionalista követelés teljesítését tette meg a párt hivatalos politikájává. Így nem kellett sokáig arra várni, hogy Vučinić 1969-ben megfogalmazott jóslata váljon. Vuchinich szerint, ha a JKSZ kitart politikája mellett, Jugoszlávia hamarosan konföderációvá alakul át (Vuchinich, 1969: 283).

Tito elnök halála után, majd a válság elmélyülésével az 1980-as évek második felében a jugoszláv integrálódást a legtermészetellenesebb módon kísérelték meg: újabb ellenséggyártó hadjáratot indítottak, melyben a Jugoszláv Néphadsereg játszotta az integráló szerepét. A hadsereg akkor már jelen volt a politikai színen – az 1970-es évek elején rendszerbeli legitimitáshoz jutott, mint a belső válság egyik politikai tényezője (Rush, 1974: 247), de csak az 1980-as években kezdtek a szóvivői olyan módon tevékenykedni a politikai rendszerben, mint a többi politikus. A tábornokok politikusokká vedlettek át, de nem etnikai, hanem összjugoszláv érdekeket képviseltek, legalábbis állításuk szerint. Legitimitását tekintve a szövetségi állam ekkor a kilencedik tagjától vált függővé – a JNH-tól. Így központi politikai szerepe formálissá vált, vele szemben a tábornokok a JNH forradalmi legitimitására mint pánjugoszláv intézményre hivatkoztak (GOW, 1988: 60–72). 1980-as évek végére a JNH-nak, az egyedüli jugoszláv intézménynek a jugoszlávsága az összjugoszláv integráció helyett mindinkább nemzeti-köztársasági integrációba fordult át, s elsöpört a nacionalizmust ellenző minden döntő politikai érvet. A helyzetre ez vált jellemzővé: köztársasági-nemzeti gazdasági és állami szuverenitás, a

jugoszláv társadalom és állam általános válsága, valamint a közös megoldás felkutatásának képtelensége.

Jóllehet széleskörűen ismert tény volt, hogy a politikai hatalom folyamatosan táplálja a jugoszláv krízist, azon az eljáráson, ahogyan önmagát megválasztotta (ebben az egyedülálló választási rendszerben a polgárok szavaznak, de nem választanak), semmit sem módosított egészen 1990-ig. A nacionalizmus és a republikanizmus ideológiai eszközként szolgált ahhoz, hogy továbbra is biztosítsák a politikai hatalom számára a status quót a policentrikus, etatikus politikai rendszerben. „Mi nem választjuk meg őket, ami pedig őket illeti, ezzel egy cseppet sem törődnek", mondja Aleksandar Baljak szellemes aforizmájában az 1980-as évek végén. Ott, ahol a népnek nincsen megadva a választás lehetősége és a hatalmon levők ellenőrzése, a politikai jogok nemzeti jogokká redulákódnak, a politikai pluralizmus pedig nemzeti-regionális pluralizmussá alakult át, egyben a nacionalizmus táptalajává. Ugyanakkor a másik két manipulatív eszköz (a reálszocializmustól való eltérés, az életminőség, az életszínvonal javulása) a válság folyamán egyszerűen felszívódott. Így a politikai manipuláció egyetlen eszköze a nacionalizmus maradt, amely önmagában is képes arra, hogy a másik kettőnek a szerepét betöltse. (Itt van pl. az ellenséggyártás.) Amikor a 80-as évek közepén a politikai hatalomra mint a jugoszláv társadalom és állam mély szerkezeti válságának forrására és okozójára mutatnak rá, a hatalom a nacionalizmust teszi meg mentsvárának. Ott, ahol nincs demokrácia, minden probléma és frusztráció a nemzeti identitás kérdése köré összpontosul (Gantareta al., 1986: 48).

Ennek a valóságködösítő eszköznek a rugója az etnikai egység, a nemzet minden osztályának és rétegének közös üdvözítője, amely elsimít minden egyenlőtlenséget azok között, akik egyazon nemzet fiai, és ugyanabban a köztársaságban élnek. Az előbbi integráló ideológiát", a dolgozók ideológiáját, amely a lakosságot a burzsázia és szövetségesei ellen harcra toborozta, a nemzeti homogenizáción alapuló burzsoá ideológia váltotta fel, amely minden köztársaságra és tartományra kiterjedt (Kuvačić, 1972: 368).

A jugoszláviznus mint nem intézményesített érték

Az uralkodó ideológia és társadalmi integráló módszere nem volt képes biztosítani sem a jugoszláv szintű társadalmi integrálódást, sem pedig a jugoszláv állam intézményesített integrálódását. Ez szükségszerűen következett abból, hogy az ideológiai komplexum nemcsak hogy téves volt, hanem az 1980-as években teljesen elvesztette legitimitását. A piacközpontú integrálódás el sem kezdődhetett, hiszen soha nem is létezett egységes jugoszláv munka-, áru- és tőkepiac.

Az 1960-as évek közepétől a teljes szevezeti-ideológiai komplexum a jugoszláv integrálódás és a jugoszlávság eszméje ellen fordult. Az önigazgatás egy bizonyos fajta társadalmi integrálódást maga után vont ugyan, ez azonban messze állt a jugoszláv társadalomba való integrálódástól, csupán a helyi közösségek, a nemzet és az egyes földeratív egységek szintjén következett be. A jugoszláv politikai oligarchiák rendszeresen manipuláltak mind a nemzettel, mind a nemzetállammal, ennek következtében mindinkább háttérbe szorult a jugoszlávság, majd bekövetkezett Jugoszlávia szétesése. Sok külföldi szerző egyszerűen képtelen megérteni, hogy a legtöbb jugoszláv mért nem vallja magát többé jugoszlávnak (1960-ban), hanem szerbnek, horvátnak, szlovénnek stb., hiszen a nyugat-európai tradíció az államot kiegyenlíti a nemzetállammal, és a többnemzetű államközösség annyira ismeretlen fogalom, hogy kifejezés sincs rá. Ebből kifolyólag sok nyugat-európai és amerikai szerző képtelen felfogni azt a jugoszlávok számára (főképpen a háború utáni évektől az 1980-as évek elejéig tartó időszakban) szinte magától értetődő tényt, hogy önmagukat egy nemzet fiainak és egyben jugoszlávoknak is érzik és fordítva. A jugoszláv identitás egy államközösséghez tartozást jelentett, és az olasz, zsidó stb. etnikumoknak az USA-hoz való viszonyulására emlékeztetett. Mint ahogy az Egyesült Államokban nem követelik meg senkitől, hogy válasszon, vagy lengyel, vagy amerikai (vagy horvát vagy jugoszláv), ugyanúgy az ember Jugoszláviában is horvát, szlovén, szerb vagy zsidó és egyben jugoszlláv is volt. Az 1960-as évek közepétől kezdve azonban a párt, az egyház, az állam, az oktatási rendszer és a nacionalista ellenzék mindent megtettek, hogy ezt a továbbiakban megakadályozzák, és egyúttal felvessék először a gondolatát, majd véghez is vigyék a jugoszláv politikai és államközösség felszabadulását, ily módon gátat emelve az egységes jugoszláv társadalomba való integrálódásnak.

Kezdetben a jugoszlávság egyet jelentett az unitarizmussal és centralizmussal. Az oktatási rendszer is megvetéssel tekintett a jugoszlávság eszméjének megjelenésére és fejlődésére, s mint burzsoá, unitárius, nemzetellenes vagy reakciós tendenciát elvetette. Jugoszlávia volt az egyetlen európai ország, amely a II. világháború után nem ünnepelte meg államiságának, a délszláv nemzetek egy közös államba való egyesülésének évfordulóját (1918. dec. 1.). Azokat pedig, akik jugoszláv nemzetiségűnek vallották magukat, unitaristáknak bélyegezték (1,2 millió embert a 1918-as népszámlálás szerint). Ennek ellenére még az 1991. évi népszámláláskor is a lakosság 5%-a tett hitet jugoszlávsága mellett, valamint 16% vegyes házasságról szóltak az adatok, holott a fent említett politikai és vallásfelekezeti szervek az érintett embereket nemzetárulóknak minősítették. A II. világháború utáni Jugoszláviában a jugoszlávságot sohasem ismerték el sem mint elsődleges nemzetiségi hovatartozást, sem mint egyfajta másodlagos etnikai meghatározást, vagyis a polgárok érzelmi kötődésének kifejezését.

Közvetlenül uralomra jutása után a KP a jugoszlávságot úgy határozta meg, mint azzal a verzióval való azonosulást, melyet a párt fogalmazott meg a partizánoknak a II. világháborúban folytatott fegyveres küzdelméről, mintegy politikai mítoszt teremtve, amely érzelmi alapjául szolgál a politikai közösséggel és az állammal való azonosulásnak (az ún. népfelszabadító harc 1948 után a „nemzeti forradalom" lett, végül 1971 után a Jugoszláv SZK nemzeteinek és nemzetiségeinek a függetlenségért folytatott harca).

Így a jugoszlávság fokozatosan semmivé foszlott: a partizánháború eszményesített változatától, a 60-as évek pártirányzatán át, a Tito egyéniségével az 1970-es években való azonosulásig tartott az útja, amikor is Jugoszlávia mind alkotmányilag, mind ténylegesen kommunista vezetőjének karizmatikus egyéniségére redukálódott. Mindez Tito halálát követően – miután a 80-as években megbukott az a kísérlet, hogy a titói karizmát a vezetőség legitim alapjává bürokratizálják – természetszerűleg vezetett a jugoszláv állam felbomlásához, hiszen a jugoszlávságot (és a hazaszeretetet) Tito, nem pedig az állam iránti hűségre és lojalitásra szűkítették. Még a szimbólumok is erről árulkodnak: a katonák nem az ország címere, hanem Tito képe előtt tették le esküjüket; az ideológiai propaganda az országot Tito Jugoszláviájának nevezte. „Tito elvtárs, esküszünk mi néked..." csendült fel mindenfelé a dal, és hazafias státusa túlszárnyalta a hivatalos himnuszét, a „Hej Sloveni"-ét. Nem volt olyan hivatali vagy nyilvános helyiség, amelyben ne lett volna ott Tito fényképe, míg a jugoszláv címer csak bizonyos szövetségi hivatalokban volt látható, s ily módon szinte ki volt rekesztve a mindennapi életből.

Mivel a jugoszlávság nem jelentett mást, mint a fennálló kommunista ideológia megnyilvánulási formáját, az egyházak (katolikus, pravoszláv, muzulmán) és a nacionalista ellenzékek természetesen ellene foglaltak állást. Azon a kritikus napon, amikor 1990 telén a Kommunista Szövetség felbomlott, és a jugoszláv pártállam szétesett, az említettek egybehangzóan a nemzeti–felekezeti homogenizáció mellett döntöttek. A valódi nehézséget az jelentette, hogy az egypárti hatalom –, amely a kollektív tulajdonosok osztályának nevében uralkodott, s amely sohasem jutott volna el a jugoszláv társadalom integrálódásáig – a politikai pluralizmus és demokrácia leple alatt tett lázas erőfeszítésekkel megkísérelte mindenáron fenntartani a status quót. Ennek megfelelően még a szövetségi alkotmány sem nyújtott lehetőséget a jugoszláv affiliáció és a jugoszláv államközösség iránti affiliáció kinyilvánítására, az állampolgár mint kategória nem is szerepel benne, következésképp a jugoszláv állampolgár kategóriája sem (tehát a jugoszláv állampolgárság mint politikai kategória nem létezik). Ez csupán néhány példája volt a kommunista uralom jogi következményeinek.

Intézményesített szinten a JKSZ kulcsszerepet játszott Jugoszlávia széthullásában, s ezért fizetnie kellett: a JKSZ éppúgy, akár a jugoszláv állam mint olyan megszűnt létezni. Mi több, a jugoszláv politikai oligar-

chiák politikája – a JKSZ intézményesítése által – olyan helyzetet teremtett, amelyről P. Ramet okkal ír így: „olyan jugoszláv köztársaság nincs, amelyben ne élnének népcsoportok, melyek úgy érzik, hogy veszélyeztetve vannak vagy kulturális-demográfiai, vagy gazdasági téren, vagy pedig mind a két szempontból" (Ramet, 1985: 101). Mint ahogyan a szerb és szlovén párt, illetve az ellenzék konfliktusa bizonyítja, minél közelebb állnak az aktőrök a csúcshoz, annál inkább hajlamosak arra, hogy az ellenzék által rendszerint jogosan kimondott bírálatokért más jugoszláv nemzeti csoportokat hibáztassanak, és ne magát a rendszert mint olyat. Rövidesen beigazolódott Veljko Rusnak, a szlovén szociológusnak a jóslata:

„Véleményem szerint Jugoszlávia nem kellene hogy fennálljon, és nem is tudna úgy fennállni, mint bizonyos köztársaságok intézményesített szervize, mint valamiféle konföderáció. Meggyőződésem, hogy ez az országnak előbb-utóbb a politikai dezintegrálódásához vezetne. Én ugyanis nem hiszek abban, hogy létezhet valamilyen sajátos szlovén, horvát, szerb vagy bármilyen köztársasági szocializmus. Azt gondolom, hogy a jugoszláv szocializmus különálló kis köztársasági szocializmusokra való felaprózása elkerülhetetlenül egy másmilyen társadalmi valóság kialakulását okozná" (Rus, 1971: 767).

1971-ben még tovább jutott megállapításaiban. Megsejtette azt a társadalmi valóságot, amelyet a konföderáció irányába való elmozdulás fog maga után vonni:

„A szocializmusnak mint eszmének, mozgalomnak vagy szervezetnek mindennemű nacionalizálódása egy totalitárius etnocentrikus közösség kialakuláshoz vezet" (Rus, 1971).

Pontosan a szocializmus elnacionálódása juttatta ide Jugoszláviát, ahol most, 1992-ben van: a teljes széthulláshoz és a sorozatos belháborúkhoz. A nemzeti integrálódás első lépésére – a külön nemzetekbe mint a jugoszláv politikai közösségtől független egységekbe való tömörülésre a szocializmus zászlaja alatt került sor. A köztársasági kommunista pártok az 1974-es Szövetségi Alkotmánnyal indították el a föderáció dezintegrálódási folyamatát. A következő lépésre, mely a szövetség felbomlásához vezetett, a 80-as évek második felében került sor, amikor a volt kommunista oligarchiákból átvedlett, más-más délszláv népet képviselő nemzeti elitek (vezetők) tartották kezükben a hatalmat! Az 1990-ben e folyamat hatására bekövetkező ún. demokratikus eltolódás a jugoszláv politikai közösség és állam szétesésének csupán a végső aktusa volt, amely egy újfajta autoritarizmust vetett felszínre.

Liberális szemszögből nézve a puszta tények arra utalnak, hogy a homogenizáció típusában állt be a változás: a bolsevik homogenizálódást felváltotta a nemzeti homogenizálódás. Ez a fejlődési irány már az 1980-as években észlelhető volt, „...ahogy a dolgok 1985-ben állnak, nehéz olyan meggyőző érvet találni, amely alátámasztaná azt a tényt, hogy Jugoszlávia még mindig a megszokott értelemben vett egységes állam. A

valódi hatalom a köztársaságokban összpontosul és többé-kevésbé a köztársaságok elitje tartja kezében" (Schoepflin, 1985: 320).

Ezzel bezárult a kör, ami a jugoszláv szocializmusról alkotott illúziót és valóságot illeti. A jugoszláv társadalom krízisérő, mely kezdetben, 1960-ban, modernizációs válságként indult, kiderült, hogy a szocializmus általános válságának egy láncszeme, amely a jugoszláv társadalom szerkezeti válságává fajult. Mindaz, ami már 1946-ban megindult, az 1980-as években komoly szerkezeti válsággá terebélyesedett. Mivel a politikai rendszer a változás minden lehetőségének útját állta, a mindinkább kifejezésre jutó válságnak kiutat kellett találnia, s így az 1980-as évek második felében a társadalom politikai, valamint az államközösség általános krízisekénti robbant ki. S így bezárult a jugoszláv szocializmusról alkotott illúziók köre; nem maradt belőle más, mint az önkényeskedő, erőszakos és militáns nacionalista őrület.

Az 1990. évi választások: a demokrácia mint etnodemokrácia

A II. világháború utáni Jugoszlávia negyvenöt éves fennállásának első többpárti választásait 1990-ben tartották meg, minden föderatív egységben külön-külön. Kétség nem fér hozzá, hogy ez nemcsak egy korszaknak, hanem Jugoszláviának mint államnak a végét is jelképezte. Az egykori Jugoszlávia minden lakosa, aki az állam polgárának, vagy legalábbis egy Jugoszlávia elnevezésű közös haza állampolgárának tartotta magát, *hazátlanná* vált, mihelyt az urnák elé járult, hogy külön választásokon, minden föderatív egységben (köztársaságban) más időben, megválassza saját parlamentjét. Attól a pillanattól kezdve, amikor a politikai demokráciára és politikai képviseletre kizárólag a nemzet ügyeként kezdtek tekinteni, úgyszintén a többipárti választásokra, amelyek csakis külön-külön voltak lebonyolíthatók minden egyes köztársaságban, Jugoszlávia politikai közösségként és közös hazaként megszűnt létezni. Abban a pillanatban, amikor egy szavazó úgy járult az urnák elé, mint kizárólag saját köztársaságának (és nemzetének) polgára, akkor tekintet nélkül egyéni meggyőződésre és függetlenül óhajától, megszűnt Jugoszlávia polgára lenni.

A képviseleti demokrácia helyett az etnodemokráciát hozták létre mindegyik jugoszláv föderatív egységben. A polgár kategória azért formálisan minden nemzetállam alkotmányában megjelenik, és ez képezi minden szuverenitás forrását. A jugoszláv valóságban azonban nem létezik az állampolgár (citoyen): a populus az ethnosra redukálódott, és a választások utáni politika új lendületet adott a néppel való manipuláláshoz. Az a tény, hogy egy-egy köztársaság polgára mint politikai szubjektum manipuláltan a nemzeti pártra szavazott, szuverenitását egy-egy nemzet tagjaként és nem állampolgárként juttatta kifejezésre, felgyorsította Jugoszlávia szétesését. Ez a véres, fájdalmas, szellemileg és anyagilag

destruktív folyamat 1992 májusáig már három belháborút robbantott ki, több ezer halottat, több tízezer sebesültet, megsemmisített városokat és 1,3 millió otthonából elűzött embert hagyva maga után. Ha ehhez még hozzáadjuk a gazdaság szétrombolását is, teljes képet kapunk annak a nacionalista őrületnek a következményeiről, amely felváltotta a kommunista önkényuralmat.

Slobodan Miloševićnek, a szerb vezérnek a politikája döntően meghatározta az 1990-es választásokat minden föderatív egységben. Ennek a politikának az eredménye a JKSZ összeomlása a XIV. rendkívüli kongresszuson. A közvetlen indíték azonban az attól való félelem volt, hogy Slobodan Milošević arra fogja felhasználni a JKSZT-t, hogy az egész Jugoszláviában magához ragadja a hatalmat. Hogy ezek a félelmek megalapozottak voltak-e, vagy csupán mások szecesszionista törekvéseinek vetületei, mindmáig nyílt kérdés maradt. Tudniillik, a szlovén kommunisták Milan Kučan vezetésével, akinek elnöki korteshadjárata ekkor már folyamatban volt, követelték, hogy a JKSZ politikai pártból alakuljon át a köztársasági pártok teljesen önkéntes szövetségévé. Az elképzelés szerint ez utóbbiak teljes autonómiát élveznének. A szövetség (még a nevéből is hiányozna a jugoszláv jelző) határozatai nem lennének kötelezőek a tagpártok számára. A szlovén kommunisták azt az utasítást kapták köztársaságuktól, hogy hagyják el a kongresszust, ha javaslatukat nem fogadják el. Miután ez bekövetkezett, a szlovén küldöttek kivonultak. Milošević kísérlete, hogy átvegye, ami a JKSZ-ből megmaradt, a horvát kommunisták kemény ellenállásába ütközött, és a párt felbomlott. Ez jelentette Jugoszláviának mint (kommunista) pártállamnak a végét. Majd másfél év múlva bekövetkezett a jugoszláv állam teljes összeomlása.

Az a tény, hogy a JKSZ lemondott a hatalomról, és hogy a bolsevizmus jugoszláv verziója, az önigazgatás kudarcot vallott, még nem jelentette a demokrácia győzelmét a totalitarizmus felett: ez egyszerűen a karizmatikus utóhatalom önpusztító folyamata volt. Hogy Jugoszláviában a változások nem a demokrácia és a modern képviseleti demokrácia megalapozására irányultak, annak döntő bizonyítéka, hogy az 1990 márciusától decemberéig lebonyolított köztársasági választásokat nem követték a szövetségi parlament Szövetségi Tanácsába történő választások (a szövetségi parlament másik házába – a Köztársaságok és Tartományok Tanácsába – a képviselőket a köztársasági és tartományi parlamentekben megválasztották, és delegálták is).

A választásokat Szlovéniában és Horvátországban 1990 márciusában, áprilisában és májusában, Macedóniában és Bosznia–Hercegovinában novemberben, Szerbiában és Crna Gorában pedig decemberben bonyolították le. A választók az előző egypárti parlament bonyolult választási rendszere alapján szavaztak. Csakhogy ezúttal a jelölteket közvetlenül választották meg, s ez változást jelentett az előző küldöttrendszerű választásokhoz képest. Az arányos képviseltség elvét részben a nemzetileg homogén Szlovéniában alkalmazták (Krivić, 1990.), valamint a bosznia-

hercegovinai parlament egyik tanácsában. A győztes horvát párt, a HDZ a szavazatok 42%-val biztosította magának a képviselői mandátumok több mint kétharmadát. Az átvedlett szerb kommunisták majdnem ugyanilyen arányban nyertek Szerbiában, bár nem úgy, mint kommunisták, hanem mint az államiság pártja. Szlovéniában az antikommunista és jugoszlávellenes DEMOS-koalíció került hatalomra, Bosznia-Hercegovinában a választások inkább cenzusjellegűek voltak: néhány kivételtől eltekintve, a parlament a három nemzeti párt képviselőiből tevődik össze (muzulmán, szerb és horvát). A macedón választásokat a szélsőséges VMRO nyerte, de a parlamentben abszolút többség nélkül maradt. A nemzeti kommunisták és a Marković-párti reformisták ellenében kierőszakolt VMRO-koalíció képesnek bizonyult arra, hogy elejét vegye a káosz kirobbanásának. Tudniillik a VMRO Macedónia függetlenségéért száll síkra, és bizonyos görög és bolgár területeket követel, amelyeket macedón lakta területekként tart számon, ám ugyanakkor megtagad minden általános emberi jogot az albán nemzetiségű lakosságától. Crna Gora, a kommunisták hagyományos fellegvára, a jugoszláv föderatív egységek közül a legkisebb, az átvedlett kommunistákra szavazott. Az ellenzéket Marković reformistái, a kommunistaellenes szerb nacionalisták és egy jelentéktelen muzulmán kisebbségi párt tagjai alkották, de mivel nem egységesek, semmi befolyásuk sincsen. Az a tény, hogy a köztársasági elnökválasztásokat közvetlen szavazás útján párhuzamosan bonyolították le a parlamenti választásokkal (egyetlen kivétel Macedónia volt), még kifejezettebb nemzeti jelleget kölcsönzött a választásoknak.

A választások *második* jellemzője az, hogy – az arányos képviseltség elvét részben alkalmazó Szlovénia kivételével – a Weltanschaung pártoknak, vagyis a klasszikus értelemben ilyennek tekintett pártoknak nincs képviselőjük a köztársasági parlamentben. A *harmadik* és döntő jellemzője a választóknak nyújtandó alternatívák teljes mellőzése – ez a tömegtájékoztatási médiumok hozzáférhetőségének teljes hiányára vall. A mindjobban erősödő nacionalista irányvonal eliminált az időszerű kérdésekhez való mindennemű alternatív hozzállást, és nemzetárulásnak minősítette őket: a konföderációt Szerbiában és Crna Gorában, a föderációt Szlovéniában, Horvátországban és Macedóniában. A *negyedik* jellemzője a választásoknak az, hogy – az egyetlen Marković-féle pártot kivéve – egy pártnak sem volt gazdasági programja. A reformpáriak súlyos vereséget szenvedtek Szerbiában és Bosznia–Hercegovinában, mindössze néhány képviselői helyet szereztek Vajdaságban és Macedóniában, a szlovéniai és horvátországi választásokon nem is szerepeltek. Gondosan kidolgozott gazdasági program helyett a győztes pártok a választási hadjáratban minden realitást nélkülöző ígéreteket tettek, külföldről beáramló hatalmas etnikai tőkére (a HDSZ a horvát emigrációtól kapott 150 billió/millió USA dollárral operált) vagy pedig külföldi pénzre számítva. *Ötödik* sajátságként említhető a választási légkör, a nemzeti államok megalakítására mindenáron való törekvés, – amely – annak ellenére, hogy

szóban az európai integrációt támogatták – sokkal inkább felidézte az 1848-as forradalmak hangulatát, mint az Európához 1992. január 1-jére tervezett csatlakozás. Ezeknek a demokratikus választásoknak a következményeként könyvelhető el, hogy a jugoszláv állam teljesen megsemmisült, beállt a totális káosz, először Horvátország, majd Bosznia–Hercegovina libanizálódott, és szertefoszlott minden remény, hogy Jugoszláviát valaha is újraegyesíthetik.

A választási eredményekhez hozzáadhatjuk még a központosítás erősítését, a körzeti és helyi autonómiák hatáskörének csökkentését egy olyan országban, ahol a decentralizáció nagy múltra tekint vissza. Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában, valamint kisebb mértékben Szlovéniában is, a választásokat tisztogatások követték a patronázspolitika hagyományos szellemében: tisztogatásokat végeztek az államapparátusban, az adminisztrációban, a vállalatokban és oktatási intézményekben, és a megüresedett helyeket a politikai mércéknek megfelelő új emberekkel töltötték be. Mi több, a horvátországi, szerbiai (Kosovóban) és bosznia-hercegovinai változások jegyében a nemzetiségi hovatartozás kritériumai szerint állapították meg a jelöltek alkalmasságát. És végül minden köztársaság megváltoztatta saját alkotmányát, mellőzve a demokratikus újításokat. A fő cél az volt, hogy a köztársasági törvényeket és alkotmányt a szövetségi fölé helyezzék, és ennek rendelkezéseit kizárják. Minden köztársaság kísérletet tett erre. Szlovénia és Horvátország még ennél is tovább ment: 1991. június 26-án kikiáltották önállóságukat és elszakadásukat Jugoszláviától. E lépés felbontotta az államot, és egymás után három belháborút indított el.

Jugoszláviában, Magyarországgal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával ellentétben, az illegitim (nemzeti) kommunista oligarchiákat és a kommunista pártállamot nem törölték el, és a demokrata társadalmi erők sem söpörték el őket – maguktól bomlottak fel (Székely, 1992). A kialakuló demokrata hatalom, amely a köztársaságokban fellépő etnodemokrácia alternatívája lehetett volna, nélkülözte a kellő erőt, míg az autoritatív rezsim rendelkezett elég hatalommal ahhoz, hogy megakadályozza a valódi demokrata alternatívát: a köztársasági választásokkal párhuzamosan a szövetségi szinten is lebonyolítandó demokratikus választásokat, vagyis a többpártrendszer egyidejű bevezetését az egész politikai közösség területén. Jóllehet a nacionalista önkényuralom sikeresen felváltotta a régi kommunista totalitarizmust, a végkifejlet Jugoszlávia szétrombolása lett, mert az 1974-es alkotmány a politikai önállóságot nemzeti önállóságra redukálta, következésképp a gazdasági és politikai konfliktusokat nemzetek közötti konfliktusokká minősítette át. Ez a magyarázata annak, hogy amikor a nemzeti elitek közvetlenül a kommunizmus utáni Jugoszláviában az elé a választút elé kerültek, hogy Jugoszlávia-e, vagy a KÁOSZ, az utóbbit választották.

BERKOVIĆ, Eva. 1986. *Socijalne nejednakosti u Jugoslaviji.* Beograd: Ekonomika i Ekonomski Institut Beograd; 1986.
BIĆANIĆ, Ivo. 1988. „Fractured Economy". In: Dennison Rusinow, ed. *Yugoslavia: A Fractured Federalism.* Washington, D.C. The Wilson Center Press; 1988. 120–141.
GANTAR, Pavel; Mastnak, Tomaz; Meznaric Silva; Sergej, Lev. 1986. „Yugoslavia's Permanent Crisis". *East European Reporter.* 1986; 2(2): 46–50.
GOW, James, 1988. „Legitimacy and Military". In: M. Milivojevic, J. Allcock & P. Maurer, eds. *Yugoslavia's Security Dilemmas.* Oxford, etc.: Berg; 1988. 60–96.
HORVAT, Branko. 1969. *Ogled o jugoslavenskom drustvu.* Zagreb: Mladost; 1969.
KOROŠIĆ, Marjan. 1988. *Jugoslavenska kriza.* Zagreb: Naprijed i Ekonomski institut; 1988.
KOŠTUNICA, Vojislav. 1987. „Načelo jednoglasnosti i jugoslovenski federalizam". *Filozofija i društvo,* vol 2: 209–225.
KRIVIĆ, Matevž. 1990. „Izbori u Sloveniji 1990" *Politička misao.* 1990. 27(2): 11–28.
KUNZLI, Arnold. 1968. „Opijum nacionalizma". *Praxis.* 1968; 5(4).
KUVAČIĆ, Ivan. 1972. „Ideologija srednje klase". *Praxis.* 1972 maj–avgust; 9(3/4); 351–374.
MIRIĆ, Jovan. 1984. *Sistem i kriza: Prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije.* Zagreb: Cekade; 1984.
PETROVIĆ, Ruža. 1987. *Migracije u Jugoslaviji.* Beograd: IICSSO; 1987
Uő: 1990. „Etnički aspekti migracija u Jugoslaviji". *Sociologija.* 1990 juli–septembar. 32(3): 225–233.
PUHOVSKI, Žarko. 1986. „Moć i program". *Naše teme.* 1986; 30(7–8): 1158–1165.
Uő. 1990. *Ideologijska konstrukcija zbilje.* Zagreb: Školska knjiga; 1990.
RAMET, Pedro. 1984. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983.* Bloomington: Indiana University Press; 1984.
Uő. 1985. „Apocalypse Culture and Social Change in Yugoslavia". In: P. Ramet, ed. *Yugoslavia in the 1980s.* Boulder and London: Westview Press; 1985. 3–26.
RUS, Veljko. 1971. „Sadašnji međunacionalni odnosi u Jugoslaviji". *Gledišta.* 1971. maj–jun. 12(5–6): 761–769.
RUSH, Myron. 1974. *How Communist States Change their Rullers.* Ithaca and London: Cornell University Press; 1974.
SCHOEPFLIN, George. 1985. „Deacay in One–Party System in Eastern Europe: Yugoslav Patterns". In: P. Ramet, ed. 1985: 307–321.
SEKELJ Laslo. 1992. *Yugoslavia, Logic of Destruction.* Atlantic Reasearch and East European Monographs. Distributed by Columbia University Press. (fortcomming in August 1992)
STOJANOVIĆ, Svetozar. 1972. „Od postrevolucionarne diktature do socijalističke demokracije: Jugoslovenski socijalizam na raskršću". *Praxis.* 1972; 9(3/4): 375–398.
TOMC, Gregor. 1988. „Classes, Party Elites, and Ethnic Groups". In: Dennison Rusinow, ed. *Yugoslavia: A Fractured Federalism.* Washington, D.C.: Wilson Center; 1988: 58–77.
VUCHINICH, Wayne S. 1969. „Nationalism and Communism". In: *Contemprorary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment.* Berkley – Los Angeles: University of California Press; 1969.

Rezime

Kriza modernizacije i nacionalizam

Autor u ovoj studiji sa puno ekonomskih i drugih podataka prezentuje uzroke i oblike raspadanja Jugoslavije kao metanacionalne zajednice. Pri tome, puno pažnje poklanja problemima modernizacije i odgovorima političkih elita na krizu modernizacije. Studija pokazuje linije kontinuiteta između titoističkog perioda i današnjice prožete apokaliptičnom situacijom. Tako, po oceni autora već na kraju šezdesetih godina umesto jugoslavizma došao je nacionalizam, umesto egalitarizma su se afirmisali nacionalno posredovane ekonomije. Ustav iz 1974. godine je umesto političke slobode inspirasao nacionalnu određenost kao vrhunsku kategoriju društvenog sistema. U poslednjem delu rada autor analizira političke promene posle 1989. godine, tačnije izbore u državama bivše Jugoslavije. Pobeda Slobodana Miloševića je determinisala izbore u svim republikama bivše Jugoslavije koji su bili karakteristični po nedostatku politički profilisanih partija u klasičnom smislu, po nedostatku demokratičnosti u medijama i po nedostatku demokratičnosti u medijima i po nedostatku ekonomskih projekata. Rezultat ovih izbora je dezintegracija jugoslovenske države, totalni ekonomski haos i libanonizacija Hrvaske i BiH.

Summary

Modernization Crisis and Nationalism

The author of this study lays out the causes for and the forms of the disintegration of Yugoslavia as a metanational state, supporting his arguments with economic and other data. He directs his attention to the problems of modernization and to the position taken by the political elite toward this modernization crisis. He points to the lines of continuity between the Titoistic era and the present which is inundated with apocalyptic situations. Thus, in his opinion, already at the end of the sixsties Yugoslavism gave way to nationalism and nationally controlled economies gained ground over egalitarianism. The 1974 constitution inspired national orientation as the highest category of social systems, instead of political freedom. As a conclusion to his work the author gives an analysis of the political changes since 1989, more precisely, after the elections in the former Yugoslav republics. The victory of Slobodan Milošević determined the outcome of the elections in all the other republics; the characteristic features of all these elections were the lack of political parties with well-defined political profiles in the classical sense, the lack of democracy in the mass-media and the lack of economic programmes. The outcome of these elections was the disintegration of Yugoslavia, total chaos in the economy and Croatia and Bosnia and Herzegovina were cast into a situation similar to that existing in Lebanon.